

nych gadów, z których część przypomina bajkowe potwory, oraz gigantyczny pomnik Orła Piastowskiego z rozpostartymi skrzydłami nawiązujący do średniowiecznej historii miasta.

www.ziebice.pl

Złotoryja

W okolicach miasteczka złoto ryto już od czasów średniowiecznych. W takich warunkach pracowali poszukiwacze tego kruszcu, można zobaczyć w kopalni złota Aurelia. Jednak z całego labiryntu korytarzy udostępniono turystom zaledwie stumetrowy odcinek. Historię wydobywania złota w okolicach Złotoryi przybliży wystawa w Muzeum Złota ulokowanym w domu kąta, wznoszącym się przy gotyckich murach miejskich przy ul. Zaułek 2. Co roku tutejsze Bractwo Kopaczy Złota organizuje Międzynarodowe Otwarte Mistrzostwa Polski w Płukaniu Złota. Centrum miasta wyznacza wydłużony rynek, którego południową część zajmuje blok śródmiejowych kamienic z ratuszem. Przy pobliskim pl. Niepodległości wznosi się romańsko-gotycki kościół pw. Narodzenia NMP z prezbiterium i transeptem zbudowanym w 2. ćw. XIII w. oraz halowym korpusem z ok. 1330 r. Ze szczytu XV-wiecznej wieży wschodniej, udostępnianej turystom w sezonie, roztacza się widok na miasto, a nawet na odległy szczyt Śnieżki. Panoramę Złotoryi można podziwiać także z tarasu Baszty Kowalskiej będącej fragmentem średniowiecznych murów, w obrębie których w XIII w. swoją świątynię wystawili franciszkanie. Obecny kościół pw. św. Jadwigi powstał na jej zrębach w poł. XVIII w. Do miasta nad Kaczawą prowadzi m.in. droga nr 364 łącząca Złotoryję z Legnicą. Przez miasto i jego okolice wiedzie wiele szlaków turystycznych, m.in. Szlak Wygasłych Wulkanów czy międzynarodowy Szlak św. Jakuba. Nad pobliskim Zalewem Złotoryjskim można zatrzymać się na nocleg, a także odpocząć na piaszczystej plaży.

www.zlotoryja.pl

Złotów

Położony jest bajecznie wśród jezior Krajny, niemal na granicy województw wielkopolskiego i pomorskiego. Miasto tonie w zieleni. Przetrwało tu aż pięć parków miejskich i będący pozostałością po puszczy Zwierzyniec – dawny teren łowiecki rodu Hohenzollernów, dziś zaadaptowany na Ośrodek Edukacji Przyrodniczo-Leśnej i Ekologicznej z zagrodą dla dzikich zwierząt. Trudno więc się dziwić, że w herbie miasta znalazł się jeleni, którego kamienne wyobrażenia zdobią ulice i place Złotowa. Spośród XVIII- i XIX-wiecznej zabudowy miejskiej wyróżnia się szachulcowy dom przy ul. Wojska Polskiego 2 będący obecnie siedzibą Muzeum Ziemi Złotowskiej. Przy ul. Zamkowej stoi otoczony parkiem dawny pałac Działyńskich przebudowany w latach 30. XIX w. przez Karla Friedricha Schinkla dla Hohenzollernów. Początek XX stulecia również odcisnął swoje piętno na wyglądzie miasta. Wówczas to przy alei Piasta zbudowano m.in. eklektyczne budynki starostwa powiatowego (1910-1912), przed którymi stoi pomnik Piasta Kołodzieja z 1957 r., oraz ratusz (1913 r.). Przy tej samej ulicy, pod nr. 33 wznosi się neoklasycystyczna willa tutejszego przedsiębiorcy Friedricha Iwańskiego. Złotowa nie ominęła też moda na secesję – w tym stylu w 1905 r. powstał tzw. Dom Polski przy ul. Domańskiego 5, od 1934 r. będący siedzibą V Dzielnicy Związku

Polaków w Niemczech. Najważniejszą świątynią miasta jest barokowa fara pw. Wniebowzięcia NMP. Wybudowana w latach 1660-1664 z fundacji Andrzeja Karola Grudzińskiego zachowała swój jednorodny, XVII-wieczny wystrój. W jej podziemiach można zobaczyć wyjątkowy portret trumienny dziecka zdobiący sarkofag syna Zygmunta, fundatora kościoła. Przy pl. Kościuszki w latach 1829-1830, powstał klasycystyczny kościół pw. św. Stanisława. Jednonawowy obiekt, z ciężką wieżą frontową, zbudowano według projektu Karla Friedricha Schinkla, z fundacji króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III.

www.zlotow.eu

Złoty Potok

We wsi położonej na Szlaku Orlich Gniazd w 1857 r. mieszkał Zygmunt Krasiński. Dobra tę nabył w 1851 r. jego ojciec, gen. Wincenty Krasiński. Początkowo siedzibą rodu był skromny, parterowy dwór z 1829 r., zaadaptowany obecnie na muzeum poety. Obok dworu pod koniec XIX w. Zygmunt Hendel wybudował pałac dla Edwarda Aleksandra Raczyńskiego, który ożenił się z córką poety Marią. Rezydencję przekształcił w stylu neorenesansu w 1912 r. Jan Heurich młodszy, na zlecenie wnuka Krasińskiego Karola Raczyńskiego. Sąsiadujące ze sobą dwór i pałac otacza park krajobrazowy

Dworek Krasińskich w Złotym Potoku.

zaprojektowany przez Franciszka Szaniora – rosną tu egzotyczne drzewa i krzewy przegładające się w tafli stawu zwanego Irydion. W tutejszym kościele, przebudowanym w 1883 r. przez Wincentego Rakewicza, spoczywa córka poety Elżbieta oraz wnuk Karol Raczyński. Miejsc związanych z wieszczem i jego rodziną jest tu znacznie więcej. Wywierzyzkowe źródła rzeki Wiercicy nazwane zostały imieniem Zygmunta i Elżbiety. Zbudowana w ich pobliżu w 1881 r. pstrągarnia, jedna z pierwszych w Europie, powstała z inicjatywy Edwarda Raczyńskiego (pomysł zrealizował inżynier Michał Girdwoyń). Okoliczne drzewa i skały noszą nazwy nadane im przez poetę.

www.jura.art.pl/pl/miejscow.php?go=zlotytop

Złoty Stok

Miasteczko położone u podnóża Gór Złotych i Gór Bardzkich jest oddalone zaledwie o 17 km od Kłodzka, do którego prowadzi droga krajowa nr 46. Jego powstanie związane jest z eksploatacją okolicznych pokładów złota. Cenny kruszec podobno wydobywano tu już dwa tysiące lat temu. Przez wieki wydrążono pod ziemią ponad 300 km korytarzy. Tutejszą kopalnię zamknięto dopiero w 1962 r., po niemal 700 latach działalności. Część jej podziemi udostępniono turystom w 1996 r. Najatrakcyjniej przedstawiają się: Sztolnia Czarna Górna z podziemnym wodospadem ośmiometrowym oraz fragmenty sztolni Gertruda, które trzeba przepłynąć łodzią. W 2008 r. uruchomiono tu podziemny tramwaj. Wyprawę dopełnia wycieczka Złotą Ścieżką po miejscach związanych z górniczą historią miasta.

Złoty Stok to miasto pełne zabytków. Dominuje głównie zabudowa z 2. poł. XVIII i z XIX w. Kamienice klasycystyczne, eklektyczne i o formach historycznych zachowały się m.in. przy ulicach Wojska Polskiego, św. Jadwigi i przy Rynku. W elewacje wielu z nich wmontowano fragmenty kamieniarki pochodzące z XVI- i XVII-wiecznych domów. Spośród zabudowy miejskiej wy-

Kamieniczki przy rynku w Złotym Stoku.

różniają się starsze budynki – mennica z 1520 r. przy pl. Kościelnym 2, gdzie bito złote monety, m.in. dla książąt z dynastii ziebicko-oleśnickiej i brzesko-legnickiej, oraz kamienica Fuggerów (1520 r.) przy Rynku 20, która za barokową fasadą zachowała dawny układ wnętrza. Gotycko-renesansowy rodowód ma również kaplica św. Trójcy z 1583 r. położona przy ul. św. Trójcy, a także pozostający w ruinie kościół pw. św. Barbary, pochodzący z lat 1513-1517.

Ze Złotego Stoku w kierunku Kotliny Kłodzkiej prowadzą liczne szlaki piesze i rowerowe. Szczególnie atrakcyjne są trasy rowerowe MTB. Niemałym wyzwaniem może okazać się przejście wszystkich etapów trasy w Leśnym Parku Przygody Skalisko – ich pokonanie zajmuje dwie-trzy godziny.

www.zlotystok.pl

Zubrzyca Górna

Historia Orawskiego Parku Etnograficznego położonego u stóp Babiej Góry i Policy zaczęła się w 1937 r. Wówczas to spadkobiercy rodziny Moniaków – sołtysów Zubrzycy – przekazali dwór powstały w XVII w. na rzecz Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na muzeum. Szczęśliwie do dziś zachowało się całe wyposażenie obiektu, a także stojące obok budynki gospodarskie. Po 1945 r. skansen wzbogacił się o nowe budowle, m.in. chałupy Franciszka Kota z Zubrzycy Górnej i Paś-Filipka z Jabłonki, olejarnię z Lipnicy Małej oraz tartak i folusz.

Zubrzyca Górna, do której prowadzi droga nr 957 łącząca Nowy Targ z Makowem Podhalańskim, to nie tylko

skansen, lecz także dobra baza wypadowa na szlaki Babiogórskiego Parku Narodowego.

www.orawa.eu

Zuzela

Wieś położona w dolinie Bugu, przy drodze nr 694 łączącej Ciechanowiec z Brokiem na turystycznej mapie Polski zaistniała stosunkowo niedawno, bo dopiero w 1989 r. To wówczas w drewnianym budynku dawnej szkoły otwarto Muzeum Lat Dziecięcych Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Prymas Tyśiąclecia urodził się w Zuzeli w 1901 r. Tu uczęszczał do szkoły i mieszkał z rodzicami do 1910 r. Jako dziecko był świadkiem budowy nowego kościoła. Neogotycka świątynia zaprojektowana przez Józefa Piusa Dziekońskiego zastąpiła stary, drewniany budynek. Prace rozpoczęto w 1908 r., a konsekracja miała miejsce pięć lat później. Kościół zniszczony w czasie II wojny światowej odbudowano w 1957 r. Wewnątrz znajduje się skromna chrzcielnica, w której ochrzczono późniejszego prymasa Polski.

Niedaleko Zuzeli położona jest Treblinka z hitlerowskim obozem zagłady oraz Prostyń – w tamtejszym kościele rodzice Kardynała wzięli ślub w 1899 r. Obecna świątynia w Prostyni – Sanktuarium Trójcy Przenajświętszej i św. Anny – powstała w latach 1946-1954. We wnętrzu zachowała się jednak cudowna późnogotycka figura św. Trójcy. Z Zuzeli blisko jest także do Sterdyni, gdzie w latach 1797-1806 Jakub Kubicki wznosił klasycystyczny pałac dla rodziny Ossolińskich. Odnowiona dziś rezydencja pełni funkcje ośrodka hotelowo-konferencyjnego.

Zwardoń

Wieś położona w Beskidzie Żywieckim, tuż przy granicy ze Słowacją, uznana została za mekkę narciarzy. Zimą działa tu kilkanaście wyciągów, z których najdłuższy ma ponad kilometr. Śnieg na stokach Rachowca zazwyczaj

utrzymuje się do późnej wiosny. Do dyspozycji turystów oddano też ośrodki narciarskie po słowackiej stronie. Zwardoń jest atrakcyjny także latem – wiodą stąd szlaki piesze na Wielką Raczę, Baranią Górę i Rachowiec oraz do Istebnej i Koniakowa.

www.zwardon.prv.pl

Zwierzyniec

Nazwa miejscowości nie jest przypadkowa. Tu w 1593 r. Jan Zamoyski utworzył drugi w Rzeczypospolitej zwierzyniec myśliwski. Do Zamoyskich na łowy przybywali m.in. królowie Władysław IV, Jan Kazimierz i Jan III Sobieski. Najbardziej charakterystyczną budowlą Zwierzynca jest kościół na wyspie – barokową świątynię wybudowaną w latach 1741-1747, dzięki staraniom Teresy i Tomasza Zamoyskich, zaprojektował Jerzy de Kawe. W jej pobliżu, na początku XIX w. stanęły klasycystyczne zabudowania zarządu ordynacji Zamoyskich. W 1804 r. powstała pierwsza w Polsce fabryka maszyn rolniczych. Wtedy też swoją działalność rozpoczął zwierzyniecki browar – jego wyroby w międzywojniu reklamowano na plakatach autorstwa Wojciecha Kossaka.

Ze Zwierzynca można wybrać się na Rostocze, a w szczególności na ścieżki Rostoczańskie Parku Narodowego,

m.in. do pobliskiej Florianki, gdzie znajduje się Ośrodek Stajennej Hodowli Koników Polskich. W willi plenipotenty ordynacji Zamoyskich z 1890 r. mieści się siedziba dyrekcji RPN, a w pobliżu – ośrodek edukacyjny. Latem można wypocząć nie tylko w ogródku wciąż działającego browaru, lecz także nad stawem Echo i zalewem Rudka. Warto zajrzeć też do lodziarni usytuowanej przy wejściu do parku, która słynie z najlepszych lodów na wschód od Wisły.

Niespełna 10 km na południowy wschód od Zwierzynca znajduje się skansen w Guciowie. Tu, podobnie jak w Zaborku koło Janowa Podlaskiego, można zatrzymać się na nocleg i wysmienite jedzenie. Zagroda Guciów prowadzona przez Annę i Stanisława Jachymków jest coraz bardziej popularna, więc w sezonie koniecznie trzeba wcześniej zarezerwować pokoje.

www.zwierzyniec.info.pl

Zwoleń

Niewielki Zwoleń, położony przy południowym krańcu województwa mazowieckiego, na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych, prawa miejskie uzyskał w 1425 r. Miasto zasłynęło dzięki poecie renesansu Janowi Kochanowskiemu, który urodził się w nieodległej Sycynie w 1530 r., od 1574 r. mieszkał

Kościół na wyspie w Zwierzyncu.

w pobliskim Czarnolesie, a w Zwoleniu miał prebendę kościelną i właśnie w podziemiach parafialnego kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, w 1584 r. spoczęły jego szczątki. Świątynia zbudowana w latach 1564-1595, została powiększona o nawy boczne i wieżę frontową w latach 1920-1935. Zachowały się kaplice kopułowe: Kochanowskich z ok. 1610 r. i Owadowskich z lat 1620-1630. Poetę upamiętnia epitafium w kościele i dwa pomniki w mieście.

www.zwolen.pl

Zyndranowa

Wieś położoną na Przełęczy Dukielskiej w Beskidzie Niskim zamieszkiwali niegdyś Łemkowie. Mówiło się nawet, że jest stolicą wschodniej Łemkowszczyzny. Dziś po dawnych mieszkańcach nie pozostało zbyt wiele śladów, choć część wysiedlonych osób podczas akcji „Wisła” powróciła w rodzinne strony po 1956 r. We wsi koniecznie trzeba zobaczyć Skansen Kultury Łemkowskiej. Założył go Fedor Gocz w 1968 r. Głównym obiektem jest chłcha z 1860 r., którą Gocz odziedziczył po swoim pradziadku. We wnętrzu zachowała się oryginalna izba pisarza wiejskiego oraz w pełni wyposażona kuchnia. Pozostały tu również pamiątki dokumentujące kulturę i życie codzienne społeczności łemkowskiej. Największe wrażenie robi kolekcja żeliwnych krzyży zawieszonych na ścianie w obejściu. W swoim skansenie Gocz zgromadził pamiątki nie tylko po Łemkach. Trafiała tu również żydowska chłcha rodziny Zalmanów z Zyndranowej, w której eksponowana jest kolekcja judaików oraz cygańska kuźnia z Olchowca. Do 1976 r. stał tu też pomnik upamiętniający żołnierzy poległych w walkach o Przełęcz Dukielską. Władza ludowa wysadziła go w powietrze, ale pamiątki po bohaterach z tamtych czasów przetrwały w skansenie. Od 1992 r., rokrocznie latem jest tu organizowany festiwal kultury łemkowskiej Od Rusal do Jana, drugi co do ważności po Łemkowskiej Watrze w Zdyni.

Żagań

*Kamieniczki
w Żaganiu.*

Wzmiankowany po raz pierwszy w 1202 r., prawa miejskie otrzymał ok. poł. XIII w., stając się jednym z ważniejszych miast Księstwa Głogowskiego. W 1312 r. wyodrębniło się Księstwo Żagańskie, zależne politycznie od korony czeskiej, a następnie od monarchii Habsburgów i od 1741 r. od Prus. Zwiedzanie miasta, które według legendy założyła Żaganna, wnuczka króla Kraka, najlepiej rozpocząć od wejścia na 84-metrowej wysokości wieżę nieistniejącego już kościoła ewangelickiego z 1846 r., wzniesioną przy pl. Królowej Jadwigi. Aby dotrzeć na sam szczyt, trzeba przejść przez małe muzeum książęcej rodziny Bironów, której członkowie spoczęli w podziemiach tej świątyni. Większość zabytkowej zabudowy miasta znajduje się na prawym brzegu przepływającego tędy Bobru. Warto wybrać się na lewą stronę rzeki, do gotycko-barokowego kościoła pw. Nawiedzenia NMP, przy którym zachowała się jedna ze starszych w Europie kaplic będących kopią Grobu Pańskiego w Jerozolimie z lat 1588-1589. Idąc od mostu w kierunku rynku, trudno nie zauważyć dawnego zespołu klasztornego z gotyckim kościołem pw. Wniebowzięcia NMP. Najstarszą świątynią miasta wzniesli augustianie, sprowadzeni do Żagania w 1284 r. Najpierw, na przełomie XIII i XIV w. powstało prezbiterium, a następnie, już po 1486 r.

korpus, przekształcony ok. 1520 r. wraz z budową wieży i szczytu zachodniego. W kościele szczególną uwagę zwraca nagrobek księcia Henryka IV z 1342 r. Po 1730 r. Karl Martin Frantz nadał wnętrzu świątyni barokowe formy. Zapewne on również wznosił na gotyckich fundamentach przylegający do kościoła trójskrzydłowy klasztor z wirydarzem. Gotyckie mury pierwotnej budowli są czytelne w architekturze kaplicy św. Anny. Bibliotekę klasztorną, w której przechowywane są bezcenne księgi, w 1736 r. ozdobiły freski Georga Wilhelma Neunhertza. Wokół placu klasztornego, przy którym w XV w. wybudowano spichlerz, w latach 1740-1758 stanęły budynki konwiktu, obecnie zaadaptowane na cele hotelowe. Sercem miasta jest rynek z neorenesansowym ratuszem z lat 1879-1880, ozdobionym wieżą w stylu renesansu florenckiego. Niedługo plac otaczały XVIII- i XIX-wieczne kamieniczki. Większość jednak uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Częściowo zachowały się one jeszcze w pierzei północnej oraz przy ul. Warszawskiej łączącej rynek z pl. Słowiańskim. Przy tym placu, pod nr. 17 wznosi się dawny Dom Kamery Książęcej – barokowo-klasycystyczny pałacyk z 1793 r. jest obecnie siedzibą Urzędu Miasta. Sprzed pałacu można zobaczyć wieżę po-franciszkańskiego kościoła pw. św. św. Piotra i Pawła. Ufundowany w 1292 r., powstał na początku XIV w. Gotycką świątynię w 1628 r. przejęli jezuita. Za

ich sprawą w latach 1688-1697 wnętrzu nadano barokowy charakter, a na miejscu klasztoru Antonio della Porta wznosił barokowy gmach kolegium – w XVIII w. dobudowano aulę i skrzydła. Na południe od pl. Słowiańskiego znajduje się największa ozdoba miasta – barokowa rezydencja książęca. Po drodze warto zwrócić uwagę na budynek sądu rejonowego przy ul. Szprotawskiej 3. Klasycystyczny pałacyk z końca XVIII w., w którym w 1813 r. mieszkał Stendhal, dawniej należał do administracji dóbr książęcych. Z kolei budowę książęcego pałacu rozpoczął Albrecht von Wallenstein w 1628 r., według projektu Vincentina Boccaccia, a kontynuowali ją Lobkowitzowie po 1670 r., według projektu Antonia della Porty. Kolejną przebudowę przeprowadzono pod koniec XVIII w. dla Petera Birona. Ostateczny kształt nadał mu w latach 1845-1855 Leonhard Dorst von Schatzberg na zlecenie księżnej Dorothei von Talleyrand-Périgord. To dla niej Oskar Teichert przekomponował park w stylu angielskim. Na jego obrzeżach von Schatzberg wystawił w latach 1847-1859 neogotycki kościół pw. św. Krzyża. We wnętrzu świątyni, która zachwyca jednorodnym, neogotyckim wystrojem, są groby fundatorki i jej rodziny. W pałacu mieści się dziś centrum kultury. Sam park obejmuje zakola Bobru, aż po tory linii kolejowej przecinającej miasto. Za torami, w 1939 r. powstał obóz jeniecki Stalag VIII C, rozbudowany w 1942 r. o Stalag Luft III. Z terenu tego drugiego obozu w nocy z 24 na 25 marca 1944 r. 111-metrowym tunelem uciekło 76 jeńców. 73 uciekinierów zostało schwytanym, z czego 50 rozstrzelano. W 1963 r. na podstawie tego wydarzenia powstał film „Wielka ucieczka”.

www.um.zagan.pl

Żarnowiec (podkarpacki)

Dwór w Żarnowcu, położonym między Krosnem a Jasłem, powstał pod koniec XVIII w. Parterowy budynek

Dwór w Żarnowcu
na Podkarpaciu.

www.szlakcysterski.org

z gankiem został rozbudowany o piętrowe skrzydło ok. 1870 r. W 1903 r. ta niewielka, otoczona parkiem posiadłość stała się własnością Marii Konopnickiej – naród podarował jej to miejsce z okazji 25-lecia pracy twórczej. 8 września 1903 r. na dworcu kolejowym w pobliskich Jedliczach autorkę „Na jagody” witały tłumy wielbicieli. Pisarka mieszkała tu z przerwami aż do śmierci w 1910 r. Odwiedzali ją m.in. Rydel, Sienkiewicz, Tetmajer i Wyspiański. Żarnowiecki dworek należał do spadkobierców Konopnickiej do 1956 r., kiedy to został przekazany narodowi polskiemu. Cztery lata później otwarto tu muzeum pisarki.

www.muzeumzarnowiec.pl

Żarnowiec (pomorski)

O niewielkiej wsi położonej koło Krokowej, w powiecie puckim, zrobiło się głośno w 1982 r., gdy nad pobliskim Jeziorem Żarnowieckim zaczęto budowę pierwszej polskiej elektrowni atomowej – po siedmiu latach wstrzymano prace. Największą atrakcją jest więc dawne opactwo cysterek, obecnie benedyktynek. Gotycki kościół z czerwonej cegły wznoszono od 1279 r. do poł. XIV stulecia. Halowa świątynia o wydłużonym korpusie, mimo późniejszych przekształceń, zachowała pierwotny charakter. Powstały w tym

Ruiny zamku
w Żarach.

samym czasie klasztor jest budowlą czteroskrzydłową z wirydarzem otoczonym krużgankami i skrzydłami od północy i zachodu. Wystrój świątyni jest stosunkowo skromny, nie licząc całkiem okazałego ołtarza głównego z ok. 1700 r. i stali z 1719 r. udekorowanych malowanym pejzażami, na tle których przedstawiono historię życia św. Scholastyki i św. Benedykta. Całe bogactwo opactwa kryje się w skarbcu, którego ozdobą są haftowane szaty liturgiczne, powstałe w XVII-XVIII w. w tutejszym klasztorze.

Żarnowieckie Jezioro

Jedno z większych jezior Pomorza Gdańskiego straciło wiele z dawnego uroku w następstwie podjętej w 1982 r. i przerwanej w 1990 r. budowie elektrowni jądrowej. Uruchomiono tu jednak największą w kraju elektrownię szczytowo-pompową o mocy 680 MW. Jest to jezioro rynnowe o powierzchni 1432 ha, długości 7,6 km i maksymalnej głębokości 16 m (kryptodepresja). Ma wysokie i lesiste brzegi, zwłaszcza brzeg wschodni z kulminacją Góry Zamkowej (95 m n.p.m.). Przepływająca przez akwen krótka rzeka Piaśnica, dostępna dla kajakarzy, uchodzi niedaleko stąd do Bałtyku. Stanowiła ona granicę I i II Rzeczypospolitej. Cennym zabytkiem z epoki gotyku jest pocysterski zespół klasztorny w Żarnowcu.

Żary

To największe miasto znajdującej się obecnie w granicach Polski części Łużyc. Założona w 1260 r. miejscowość krótko należała do Śląska; od XIV w. z całymi Łużycami znalazła się w granicach Czech, od 1635 r. – na terytorium Saksonii, a od 1815 r. – Prus. Fara pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa – monumentalna gotycka świątynia zbudowana pomiędzy początkiem XIV i XV w. – została odbudowana

po zniszczeniach II wojny światowej. Ocalała barokowa kaplica Promnitzów z piękną dekoracją sztukatorską. Pośrodku rynku otoczonego XIX-wiecznymi kamienicami stoi XIX-wieczny ratusz z zachowanym renesansowym portalem. Najciekawszym zabytkiem miasta jest zespół rezydencjonalny złożony z dwóch wzniesionych obok siebie czworoboków z wewnętrznymi dziedzińcami – zamku i pałacu. Warownie zaczęto budować w XIII w., rozbudowano w XIV i XV w., a następnie przekształcono w formach renesansowych w latach 1540-1549, natomiast pałac wznosił w latach 1710-1726 Giulio Simonetti. Obie budowle od czasów II wojny światowej pozostają w ruinie. W Żarach zachował się też gotycki gmach superintendentury (obecnie mieści się tu archiwum), pozostałości po murach miejskich z basztami, gotycko-barokowa pofranciszkańska świątynia pw. św. Barbary i gotycki, niegdyś cmentarny kościółek pw. św. św. Piotra i Pawła.

www.zary.pl

Żegiestów

Położony nad Popradem, między Piwniczną-Zdrojem a Muszyną, należy do najpiękniej usytuowanych uzdrowisk Małopolski. Sławę zyskał w 1846 r., dzięki odkrywcy tutejszych źródeł Jaku-

*Dworek
w Żelazowej Woli.*

bowi Ignacemu Medweckiemu. Kurort rozwinął się do czasu wybuchu I wojny światowej – w 1896 r. doprowadzono tu kolej (sporą atrakcją są tunele na linii Tarnów – Leluchów), a w 1908 r. konsekrowano neogotycki kościół dla kuracjuszy. Prawdziwy rozkwit nastąpił w okresie międzywojnia. W 1929 r. powstał Dom Zdrojowy projektu Adolfa Szyszko-Bohusza, w 1920 r. cerkiew dla miejscowej ludności, a w latach 1934-1935 sanatorium Wiktor zaprojektowane przez Jana Bagińskiego i Zygmunta Wardałę. Dziś Żegiestów jest miejscem bardzo zaniedbanym. Najczęściej przyjeżdżają tu amatorzy górskich wędrówek, gdyż biegną tędy szlaki Beskidu Sądeckiego.

www.zegiestow.pl

Żelazowa Wola

Dla miłośników muzyki Chopina to bez wątpienia miejsce kultowe. Właśnie tutaj 22 lutego 1810 r. kompozytor przyszedł na świat. Urodził się w dworku będącym oficyną rezydencji Kacpra i Ludwiki Skarbków, u których jego ojciec był gubernierem. Dworek postawiony na początku XIX w. jest jedyną budowlą z całego założenia pałacowego, która ocalała. Przekształcony w stylu dworcowym w 1926 r., nabrał bardziej reprezentacyjnego charakteru. W latach 1933-1935 przekompo-

nowany został także przypałacowy park. Wnętrza oficyny zaadaptowano na muzeum Chopina. Od 1954 r. organizowane są tu letnie koncerty oraz recitale uznanych artystów. Kameralna Żelazowa Wola, położona zaledwie 55 km na zachód od Warszawy, może jednak stracić swój niepowtarzalny urok i charakter, bowiem Narodowy Instytut Fryderyka Chopina – obecny właściciel dworu – planuje tu wystawienie nowoczesnej sali koncertowej i kompleksu obsługi turystów. W Żelazowej Woli, w 1918 r. urodził się także Henryk Szeryng – jeden z najwybitniejszych polskich skrzypków XX w., a równocześnie jeden z najbardziej niedocenionych u nas wirtuozów.

<http://pl.chopin.nifc.pl/institute/>

Żerkowsko- -Czeszewski PK

Park chroni cenne walory przyrodnicze i kulturowe środkowej Wielkopolski. Położony na obydwu brzegach Warty obejmuje jej pradolinę oraz okoliczne wzniesienia morenowe z terenami leśnymi. Utworzony w 1994 r. zajmuje powierzchnię 15 640 ha. Pradolina Warty dzieli park na dwie części. Jego północny fragment porastają zbliżone do naturalnych Lasy Czeszewskie, jedne z piękniejszych w Wielkopolsce. To właśnie tutaj powstał w 1907 r. pierwszy w Wielkopolsce rezerwat przyrody Czeszewo (23,7 ha, gmina Miłośław) z lasem wiązowo-jesionowym w dolinie Warty. Pobliski rezerwat leśny Lutynia (43,4 ha) obejmuje las łągowy o cechach naturalnych, a Dwunastak (9,9 ha) – las dębowo-grabowy. Rezerwat Dębno nad Wartą (21,6 ha) chroni stanowisko rzadkich zwierząt bezkręgowych wraz ze ślimakami. Z kolei południowa część parku obejmuje morenowe wzniesienia Wału Żerkowskiego z licznymi rozcięciami erozyjnymi. Charakterystycznym akcentem krajobrazu jest tu kulminacja Łysej Góry (161 m n.p.m.). Do tego obszaru przylgnęła nazwa Żerkowskiej Szwajcarii. Wyróżnia się on również

bogatym krajobrazem kulturowym. W miasteczku Żerków, na wzniesieniu, stoi barokowy kościół, a w pobliskim Śmiełowie (nad rzeką Lutynią) ocalał okazały pałac klasycystyczny związany z pobytem w tym miejscu Mickiewicza w 1831 r.

Żmigród

Miasto położone jest nad Baryczą i jej dopływami: Młynówką i Sąsiecznicą. Nad brzegiem Baryczy, w parkowym otoczeniu stoją ruiny barokowego pałacu wzniesionego w latach 1706-1708 przez Christopha Hacknera dla Frantza Adriana von Hatzfelda. Jego klasycystyczną część, zbudowaną w latach 1762-1765, zaprojektował Carl Gotthard Langhans. Obok zachowała się renesansowa wieża nieistniejącego zamku postawionego w 1560 r. dla Wilhelma von Kurzbacha, do której w XIX w. dobudowano klatkę schodową. Od parku i rezydencji do centrum miasta prowadzi ul. Poznańska. Pośrodku rynku stoi kolumna maryjna z 1872 r. Zabytkową zabudowę miasta tworzą domy z ok. 2. poł. XIX w. Na ich tle wyróżnia się manierystyczny kościół pw. św. Trójcy z lat 1595-1607, fundacji Adama von Schaffgotscha. Z zewnątrz świątynia ma nieco eklektyczny charakter, bowiem ok. 1730 r. dostawiono do niej barokową kaplicę, a w latach 1868-1870 Alexis Langer dobudował

neogotyckie prezbiterium. Barokowe wnętrze jest dziełem Christopha Hacknera z lat 1702-1704, a zdobiące je malowidła przypisuje się Feliksowi Antonowi Schefflerowi. W kościele zachowała się płyta nagrobna Wilhelma von Kurzbacha z ok. 1590 r. Drugą ze żmigrodzkich świątyń wzniesli ewangelicy w latach 1854-1858. Neogotycki kościół z ozdobnym stropem belkowym jest dziełem Hermana Wassermana.

Miasto położone przy drodze krajowej nr 5 (Poznań – Wrocław), na odcinku między Rawiczem a Trzebnicą, jest dobrą bazą wypadową na rowerowe wyprawy po Parku Krajobrazowym Dolina Baryczy i w kierunku Stawów Milickich.

www.zmigrod.com.pl

Żnin

Największą atrakcją miasta, uznanego niekiedy za stolicę Pałuk, jest wąskotorowa Żnińska Kolej Powiatowa kursująca między Żninem a Gąsawą – ma przystanki w Wenecji, gdzie działa Muzeum Kolei Wąskotorowej, i w Biskupinie słynącym ze zrekonstruowanego grodu ludności kultury łużyckiej. Atrakcyjne jest też samo położenie Żnina, między jeziorami Dużym Żnińskim i Małym Żnińskim (podchodzącym niemal pod sam rynek), przez które prowadzi szlak kajakowy Gąsawki. Cen-

Wieża ratuszowa na rynku w Żninie.

tralnym punktem miasta jest gotycka wieża ratuszowa. Ośmioboczna, ceglana baszta z 2. poł. XV w., wyznaczająca środek rynku jest siedzibą Muzeum Ziemi Pałuckiej. Z jej górnych kondygnacji roztacza się widok na miasto i okolicę. Przy ul. 700-lecia – głównej ulicy miasta – stoi kościół pw. św. Floriana. Gotycka, halowa świątynia powstała w XV w., ale jej wnętrza przekształcono na barokowe w latach 1792-1795; wieżę frontową dostawiono zaś w latach 1910-1925. Przy tej samej ulicy, pod nr. 24, ma swoją siedzibę Muzeum Sztuki Sakralnej. Przedłużeniem ul. 700-lecia jest ul. Klemensa Janickiego biegnąca wzdłuż południowego brzegu Jeziora Żnińskiego Dużego. Stoi przy niej XIV-wieczny kościół pw. św. Marcina przebudowany w XVI i na początku XX w. To najstarsza z tutejszych budowli.

www.um.znin.pl

Zespół parkowo-pałacowy w Żmigrodzie.

Żuławy Wiślane

W delcie Wisły rozciąga się płaska równina zbudowana z osadów rzecznych naniesionych przez jej ujściowe ramiona – Nogat, Szkarpawę i Martwą Wisłę. Zajmuje ona powierzchnię 2525 km² i ma w ogólnym zarysie kształt trójkąta. Od zachodu nad równiną Żuławy dominuje wysoka krawędź (do ok. 100 m n.p.m.) Pojezierza Kaszubskiego, natomiast od wschodu – stroma krawędź

Wzniesień Elbląskich. Znaczne tereny zajmują depresje, które w pobliżu Elbląga obniżają się do 1,8 m p.p.m., otaczając płytkie i zarastające jezioro Druzno. Dzięki żyznym glebom (mady) Żuławy stały się ważnym rejonem rolniczym, a łąki sprzyjają hodowli krów. Sieć kanałów i wałów chroni ten teren przed wylewami Wisły. Po zniszczeniu większości urządzeń melioracyjnych w 1945 r. przez wycofujące się wojska niemieckie trzeba było ponownie osuszyć zalany teren. Z zabytków wyróżniają się drewniane domy podcieniowe o konstrukcji szachulcowej (Trutnowy, Kieźmark) i stare wiatraki (Drewnica). Na skraju delty leżą zabytkowe miasta: Gdańsk, Elbląg, Tczew, Malbork.

Żydowo

Wieś położona przy drodze nr 205, między Polanowem a Bobolicami słynie z pierwszej w Polsce elektrowni szczytowo-pompowej. Wybudowano ją w latach 1964-1971, choć pierwsze plany powstały już na początku lat 30. XX w. Usytuowana jest między jeziorami Kwiecko i Kamiennym, a w procesie wytwarzania energii wykorzystuje przekraczającą 82 m różnicę poziomu luster wody. Jest to prawdziwy cud PRL-owskiej techniki – elektrownia zużywa bowiem więcej energii, niż produkuje. Ten zabytek techniki jest udostępniony zwiedzającym. W samej wsi stoi kościół o konstrukcji szachulcowej z XVIII w., a przy drodze do elektrowni, w lesie, zachowały się kurhany z X w. W pobliżu ma swoje źródła Radew będąca jednym z atrakcyjniejszych szlaków kajakowych w tej części Pomorza.

www.polanow.pl/zydowo

Żyrardów

Żyrardów to jedna z najlepiej zachowanych w Europie XIX-wiecznych osad fabrycznych. Miasto położone ok. 50 km na zachód od Warszawy powstanie zawdzięcza Henrykowi Łubieńskiemu i Philippe'owi Henri de Girardowi, od nazwiska którego wzięło nazwę. To

Kościół Matki Bożej Pocieszenia w Żyrardowie.

z inicjatywy Łubieńskiego pod koniec lat 20. XIX stulecia powstały pierwsze przędzalnie lnu i bawełny, które rozbudowali później Karol August Dittrich i Karol Hielle. Osada fabryczna przekształcana przez cały XIX i na początku XX w. zachowała się niemal w nienaruszonym stanie po obu stronach przecinającej miasto ul. 1 Maja. Jej sercem jest wzorowany na katedrze kolońskiej neogotycki kościół pw. Matki Bożej Pocieszenia. Wzniesiony w latach 1900-1903, według projektu Józefa Piusa Dziekońskiego, został ozdobiony witrażami z pracowni Józefa Mehoffera. Budowla zamykająca perspektywę dawnego placu targowego, obecnie pl. Jana Pawła II, usytuowana jest naprzeciwko głównego wejścia do dawnych zakładów przędzalniczych, które wystawiono w 1844 r., według projektu Jana Jakuba Gaya. Po tej samej stronie co plac targowy rozwinęła się osada fabryczna z budynkami mieszkalnymi, ochronką, szkołą i magistratem. Po drugiej stronie ul. 1 Maja, na północ od fabryki, swoje wille i domy miała kierowniczka kadra fabryki, a wśród parkowej zieleni stanął pałac Karola Dittricha Juniora. Wzniesiony w latach 1885-1893 w stylu renesansu francuskiego jest siedzibą Muzeum Mazowsza Zachodniego. Nieco na uboczu stoi przepiękny dworzec kolejowy wzniesiony w stylu

polskiego renesansu w 1920 r. według projektu Romualda Millera. Obecnie osada fabryczna jest rewitalizowana i przekształcana w nowoczesny kompleks loftów.

www.zyrardow.pl

Żyrowa

Wieś położona jest na obrzeżach Parku Krajobrazowego Góra św. Anny. Według zgodnej opinii znawców znajduje się tu najpiękniejszy pałac Opolszczyzny. Wieloskrzydłowe założenie skupione wokół dwóch dziedzińców powstało w latach 1631-1644 dla Melchiora Ferdinanda von Gaschina. Wczesnobarokowa rezydencja z fasadą ujętą parą wież była wielokrotnie przekształcana. Jednak nawet przebudowa z lat 1904-1911 nie zatarała jej barokowego charakteru. Pałac przetrwał II wojnę światową i czasy gospodarki socjalistycznej. Najbardziej ucierpiał w okresie transformacji, w czasach narodzin kapitalizmu, na początku lat 90. XX w. Wówczas to zniknęły z wnętrza kafłowe piece, urządzenia i instalacje sanitarne, zniszczono też sztukaterie. Melchior Ferdinand von Gaschin zasłużył się dla okolicy nie tylko wzniesieniem pałacu, ale przede wszystkim

budową sanktuarium na pobliskiej Górze św. Anny dla sprowadzonych tam w 1655 r. franciszkanów. Kościół w Żywowej postawiono ok. 1300 r. Z pierwotnej budowli zachowało się prezbiterium. Korpus i jednonieżowa fasada powstały w 1. poł. XVIII w.

www.zyrowa.com

Żywiec

Miasto o bogatej historii, rozsławione marką piwa warzonego tu od 1856 r. w browarze założonym przez Habsburgów, leży u stóp Beskidu Małego, nad zaporowym Jeziorem Żywieckim. Warto wybrać się stąd na górskie szlaki, ale koniecznie trzeba też zwiedzić tutejsze zabytki. Renesansowy zamek z pięknym dziedzińcem krążankowym powstał w wyniku rozbudowy gotyckiego budynku przeprowadzonej w XVI w. przez Komorowskich. Wielopolscy przekształcili go w duchu baroku w latach 1716-1724, a po poł. XIX w. dla Habsburgów dobudowano neogotycką wieżę. Dziś mieszczą się tu sale koncertowe i ekspozycyjne Muzeum Miejskiego. Nieopodal wznosi się pałac Habsburgów z lat 1885-1895, zaadaptowany na szkołę – otoczony jest pięknym parkiem krajobrazowym

z chińskim pawilonem. Konkatedralny kościół pw. Narodzenia NMP powstał w XIV w. i został rozbudowany w XVI w. – zachowało się w nim kilka gotyckich rzeźb. Uwagę zwraca też gotycko-barokowy kościół pw. św. Krzyża, zbudowany w XV w. i przekształcony w 1679 r.

Pałac Habsburgów w Żywcu.

Żywiecki PK

Park obejmuje jeden z ciekawszych obszarów górskich w Karpatach Zachodnich wyróżniający się bogatymi walorami przyrodniczymi i kulturowymi. Utworzony w 1986 r., leży w województwie śląskim; zajmuje powierzchnię 35 870 ha, a jego otulina – 21 790 ha. W jego obrębie znajduje się większa część Beskidu Żywieckiego, który składa się z kilku odrębnych grup górskich. Obficie zalesiona grupa Wielkiej Raczy (1236 m n.p.m.) z grzbieciem Rycerzowej (1207 m n.p.m.) rozcięta jest dopływami górnej Soły. Ponad górną granicę lasów wznosi się Pilsko (1557 m n.p.m.), potężny kopulasty szczyt, który tworzy grupę górską z Lipowską (1323 m n.p.m.) i Romanką (1366 m n.p.m.). Do parku włączono również niewielki fragment pasma granicznego ze wzniesieniami Zimna (935 m n.p.m.) i Weska (955 m n.p.m.). Beskid Żywiecki jest zbudowany z utworów

piaskowcowych przedzielonych warstwami łupków. Tworzą one kopulaste grzbiety przechodzące przeważnie w strome zbocza dolin. Ok. 80% powierzchni parku pokrywają lasy. W piętrze regła dolnego (550-1150 m n.p.m.) występuje buczyna karpacka i bór jodłowo-świerkowy, a poza tym znaczne tereny zajmują pola uprawne, łąki i pastwiska. Piętro regła górnego (1150-1400 m n.p.m.) ma dobrze zachowaną naturalną szatę roślinną reprezentowaną przez bór świerkowy, w górnych partiach z domieszką jarzębiny. Powyżej górnej granicy lasów, w paśmie Pilska, występują zarośla jarzębiny. Najciekawsze fragmenty przyrody chronione są w dziewięciu rezerwach. Rezerwat leśny Butorza (30,7 ha, gmina Rajcza) obejmuje dolno-reglowe drzewostany świerkowe. Rezerwaty leśne Oszast (48,8 ha, gmina Ujszoły) i Pod Rysianką (27,5 ha, gmina Jeleśnia) chronią las bukowo-jodłowo-świerkowy regła dolnego. W rezerwacie Śrubita (25 ha), na stokach Małej Raczy, w piętrze regła dolnego objęto ochroną sędziwe drzewostany mieszane naturalnego pochodzenia – są one ostoją głuszcza. Bór świerkowy regła górnego chronią rezerwaty leśne Pilsko (15,4 ha) i Romanka w Beskidzie Żywieckim (98,5 ha). W lasach żyją ryś i wilki oraz ssaki łowne, m.in. jeleń karpacki, sarna i dzik. Wśród 106 gatunków ptaków jest pięć drapieżnych (jastrząb, myszołów, krogulec, kobuz, pustułka) i wiele śpiewających. Wsie beskidzkie pielęgnują tradycje kultury ludowej. Ważnymi ośrodkami turystyki górskiej i narciarskiej są Korbielów i Zwardoń.

Żywieckie Jezioro

Powstało w 1967 r. jako zbiornik retencyjny na Sole po wybudowaniu zapory ziemnej w Tresnej. Leży w Kotlinie Żywieckiej i u podnóża Beskidu Małego. Zajmuje powierzchnię 1000 ha, osiąga długość 8 km i głębokość 20 m. W pobliżu zapory z elektrownią wodną brzegi jeziora są wysokie i częściowo zalesione. Nad akwenem chętnie wypoczywają turyści.

